

I

1938

*Ruoškitės, vyrai,
vėl žudyti ir mirti,
ir gėlėmis kraują užkloti.*

PABLAS NERUDA,
„Kruvina buvo visa žmogaus žemė“,
Jūra ir varpai

KAREIVĖLIS BUVO geltonsnapių šaukimo, to paties, kai fronte pritrūkus vyrų, ir jaunų, ir senų, prie ginklo teko šaukti paauglius. Viktoras Dalmau priėmė jį drauge su kitais sužeistaisiais, kuriuos sanitarai skubėdami be jokių ceremonijų nešė iš krovininio vagono ir Šiaurės geležinkelio stotyje guldė kaip malkas ant dembliais iškloto cementinio ir akmeninėmis plokštėmis grįsto perono, kol kitu traukiniu galės nugabenti į Rytų fronto ligonines ir lazaretus. Vaikinas tįsojo kaip negyvas tokia veido išraiška kaip žmogus, kuris, jau regėjęs angelus, nieko nebebijo. Nežinia, kiek dienų klajojo, kilnojamas nuo vienu neštuvų ant kitų, iš vieno

medicinos punkto į kitą, iš vieno greitosios pagalbos automobilio į kitą, kol pagaliau šiuo traukiniu pateko į Kataloniją. Geležinkelio stotyje kareivių laukė gydytojai, sanitarai ir medicinos seserys, sunkiausiai sužeistus beregint siuntė į ligoninę, o visus kitus skirstė pagal būklę: A grupė – sužeisti į ranką, B – į kojas, C – į galvą, ir taip toliau pagal abėcėlę, ir tie su kortele ant kaklo keliavo atitinkamu adresu. Sužeistieji plaukė šimtais, reikėjo skubiai apžiūrėti ir spręsti jų likimą, nepaisant triukšmo ir sumaišties. Nė vienas neliko nepastebėtas, nė vienas nedingo be žinios. Chirurgai darbavosi Manresos Šv. Andriejaus ligoninėje, lengvai sužeistus vežė į kitus medicinos punktus, o beviltiškai ligoniai liko vietoje – neįmanoma buvo jų išgelbėti. Savanorės vilgė jiems lūpas, kažką kuždėjo ramindamos, slaugė kaip savo vaikus suvokdamos, kad gal kur nors kita moteris rūpinasi jų sūnumi ar broliu. Vėliau sanitarai užkels juos ant neštuvų ir nugabens į lavoninę. Kareiviukui buvo peršauta krūtinė, ir gydytojas, greitosiomis jį apžiūrėjęs ir neužčiuopęs pulso, nutarė, kad jokia pagalba jam nepadės, nebereikia jam nei morfijaus, nei paguodos. Fronto linijoje kažkas jam užkimšo žaizdą skuduru ir uždengė skardinės dangteliu, kad niekas neužgautų, o krūtinę aptvėrė tvarsčiais, bet, ko gero, nuo to laiko prabėgo jau kelios valandos ar net kelios dienos, ir dar nežinia, kiek traukinių teko keisti nešant jį iš vieno į kitą.

Dalmau buvo paskirtas čia padėti gydytojams; dabar turėjo vykdyti įsakymą, palikti vaikinuką ir rūpintis kitais, tačiau dingtelėjo mintis: o jeigu tas mažvaikis nežuvo vietoje, nenukrajavo ir sugebėjo atsидurti čia, geležinkelio stoties

perone, vadinasi, labai trokšta gyventi, tad būtų gaila, jei paskutinę akimirką nugalėtų mirtis. Atsargiai ištraukė skudurą ir nustebęs išvydęs, kad žaizda atvira ir tokia švari, lyg ką tik nupiešta ant krūtinės. Niekaip negalėjo suvokti, kaip skeveldra, sutrupinusi krūtinkaulį ir kelis šonkaulius, nepalietė širdies. Beveik trejus metus praleidęs Ispanijos pilietinio karo frontuose, iš pradžių Madride ir Teruele, vėliau Manresos evakuacijos ligoninėje, Viktoras Dalmau tarėsi matęs visko ir jau spėjęs tapti nejautrus svetimam skausmui, bet dabar pirmą kartą išvydo gyvą širdį. Kaip apkerėtas stebėjo paskutinius dūžius, vis lėtesnius, retesnius, kol pagaliau širdis visai nustojo plakti, ir kareivėlis užgeso net neišleidęs paskutinio kvapo. Akimirką Dalmau apstulbęs žiūrėjo į raudoną ertmę, kur nebepulsavo širdis. Iš visų karo prisiminimų šis labiausiai įstrigo į atmintį, kraupus, nedylantis: penkiolikos ar šešiolikos metų vaikinukas, geltonsnapis, kuriam dar nežėlė barzda, aptekęs kautynių purvu ir sukrešėjusiu krauju, guli ant demblio atvira širdimi. Nežinia kodėl jis įkišo tris dešinės rankos pirštus į tą šiurpią atvirą žaizdą, suėmė jais širdį ir ramiai, lyg niekur nieko kelis kartus tolygiai spustelėjo. Nepamena, ar ilgai spūsčiojo, gal trisdešimt sekundžių, gal amžinybę. Ir staiga pajuto, kad širdis atgyja jo pirštuose – beveik nepastebimai suvirpėjo, paskui – stipriau ir ėmė normaliai plakti.

– Vaikeli, niekad nepatikėčiau, jei nebūčiau matęs savo akimis, – nepastebimai priėjęs pareiškė vienas gydytojas. Pašaukė du sanitarus ir įsakė nedelsiant nešti sužeistąjį – tai esąs ypatingas atvejis.

– Kur to išmokai? – paklausė jis Dalmau, kai tik sanitarai nu-
nešė sužeistąjį, pilką kaip pelenai, bet jau apčiuopiamu pulsą.

Viktoras Dalmau, iš prigimties nelinkęs leistis į kalbas, keliais žodžiais paaiškino, kad, prieš eidamas savanoriu į frontą, Barselonos universitete trejus metus studijavo mediciną.

– Kur to išmokai? – pakartojo gydytojas.

– Niekur nesimokiau, bet pagalvojau, kad vis viena nėra ko prarasti...

– Šlubuoji.

– Sužeistas į kairįjį šlaunikaulį. Teruelyje. Gyja.

– Gerai. Dabar dirbsi su manimi, čia tik veltui gaišti laiką. Kuo vardu?

– Viktoras Dalmau, drauge.

– Nepripažįstu jokių draugų. Prašom vadinti mane daktaru ir manęs netujinti. Sutarta?

– Sutarta, daktare. To paties prašau ir jus. Vadinkite mane ponu Dalmau, nors tai ir bus išdavystė kitų draugų atžvilgiu.

Gydytojas šyptelėjo. Rytojaus dieną Dalmau pradėjo mokytis profesijos, nulėmusios jo ateitį.

Viktorui Dalmau, kaip ir visam Šv. Andriejaus ligoninės ir kitų ligoninių personalui, buvo ne paslaptis, kad chirurgų brigada šešiolika valandų grūmėsi dėl beveik mirusio vaikinų gyvybės ir galiausiai išvežė jį gyvą iš operacinės. Stebuklas, stebėjosi daugelis. Mokslo pažanga ir stiprus vaikinų organizmas padėjo tiems, kurie atsisakė šauktis Dievo ir šventųjų pagalbos. Viktoras ketino lankyti jį, nors ir kur jis būtų perkeltas, bet tais sumaišties metais buvo neįmanoma

atsekti visų susitikimų ir išsiskyrimų, esamų žmonių ir dingusių be žinios, gyvųjų ir mirusiųjų. Kurį laiką jam atrodė, kad jau bus pamiršęs tą širdį, kurią laikė rankoje, nes pašlijo gyvenimas, užgriuvo aibė neatidėliotinų reikalų, ir tik po daugelio metų, atsidūręs kitame pasaulio krašte, susapnavo jį slogiame sapne, ir nuo to laiko vaikiną retkarčiais aplankydavo Dalmau, liūdnas ir išblyškęs, su negyva širdimi ant padėklo. Dalmau neprisiminė, o gal apskritai nežinojo jo vardo, tiesiog vadino Lozoriumi, tačiau kareivėlis niekada nepamiršo savo gelbėtojo. Kai tik atsigavo tiek, kad pajėgė pats atsisėsti ir atsigerti vandens, ligoniai papasakojo apie nuovokų sanitarą, tokį Viktorą Dalmau, Šiaurės geležinkelio stotyje ištraukusį jį iš mirties nagų. Ir kamantinėjo jį trokšdami sužinoti, ar iš tiesų yra rojus ir pragaras, ar juos tiesiog prasimanė vyskupai žmonėms pagąsdinti. Vaikinas atsigavo dar karui nepasibaigus ir po dvejų metų, atsidūręs Marselyje, paprašė ant krūtinės po randu ištatuiruoti Viktoro Dalmau vardą ir pavarde.

Operacinės tarpduryje Viktoro Dalmau laukė jauna pašauktinė su pilote, šauniai pakreipta ant šono, kad atitrauktų dėmesį nuo savo bjaurios uniformos, ir, kai šis išėjo apšepusia barzda ir nešvariu chalatu, padavė jam dvilinką popierių – telefonisčių žinutę. Kelias valandas išstovėjęs ant kojų, įsiskaudėjo žaizda, o išgirdęs gurgiant pilvą, jis prisiminė, kad nuo ankstauro ryto dar nėra valgęs. Dirbti reikėjo kaip juodam jaučiui, bet jis džiaugėsi proga mokyti amato tokio-

je garbingoje garsiausių Ispanijos chirurgų draugijoje. Kito-kiomis aplinkybėmis toks studentas kaip jis nebūtų galėjęs nė arčiau prie jų prieiti, bet karo metais studijos ir titulai lėmė kur kas mažiau nei patirtis, o jis turėjo patirties per akis, kaip sakė ligoninės direktorius leisdamas jam talkinti įžymiesiems chirurgams. Tuomet Dalmau galėjo dirbti keturiasdešimt valandų nesudėdamas akių, pasistiprindamas tabaku ir cikorijų kava ir nekreipdamas dėmesio į skaudamą koją. Dėl to sužeidimo jis buvo atleistas nuo karo tarnybos fronte, bet galėjo kariauti užnugaryje. Į Respublikos armiją jis įstojo 1936-aisiais kaip beveik visi jo amžiaus jaunuoliai ir su savo pulku išžygiavo ginti Madrido, iš dalies užimto nacionalistų, kaip vardijo save maištininkai, pasiryžę nuversti teisėtą vyriausybę, ir ten gelbėjo fronto linijoje sužeistus karius, nes savo medicinos žiniomis buvo kur kas naudingesnis nei apkasuose su šautuvu. Vėliau triūsė kituose frontuose.

1937-ųjų gruodį Teruelio mūšyje per didžiausius šalčius Viktoras Dalmau išvyko ligoninės automobiliu didvyriškai teikti pirmosios pagalbos sužeistiesiems. Vairuotojas Aitoras Ibara, nemirtingasis baskas, lėkdamas pavojingiausiais keliais, be paliovos dainavo ir griausmingai kvatojo mesdamas iššūki mirčiai. Dalmau pasiklivė tūkstančius pavojų patyrusio basko laime, neabejodamas, kad jos užteks jiems abiem. Stengdamiesi išvengti oro antskrydžių, dažniausiai važiuodavo naktimis: kas nors eidavo priešaky žibintu šviesdamas kelią Aitorui, o Viktoras tuo metu automobilyje, spingsint kitam žibintui, rūpindavosi sužeistaisiais kiek išgalėdamas – tais laikais trūko visko, ir vaistų, ir tvarsliaivos. Nepaisydami

kliūčių ir šalčio, jie šliaužė į priekį apledijusiu keliu, tolydžio klimpdami į pusnis, tai stumdami automobilį į kalnėn, tai traukdami iš bombų išmuštų duobių, valydami kelią nuo sulankstytų geležgalių ir sustingusių mulų maitų, apšaudomi nacionalistų ir bombarduojami Kondoro legiono lėktuvų, skutamuuju skridimu prašvilpiančių virš galvų. Tolydžio laidydamas sąmojus, Aitoras Ibara šaltakraujiškai vairavo automobilį, ir Viktoras Dalmau, užsikrėtęs jo beprotišku stojiškumu, stengėsi gelbėti nuo mirties akyse gėstančius jam patikėtus vyrus, į nieką nekreipdamas dėmesio.

Išpuolęs iš sanitarinio automobilio, Dalmau nuskubėjo į karo lauko ligoninę, saugią nuo antskrydžių Teruelio grotose, kur darbavosi gydytojai spingsint žvakėms, variklių alyvoje išmirkytoms dagtims ir žibalinėms lempoms. Visi grūmėsi su šalčiu po operaciniais stalais žerplėjančiomis gorėmis, bet ir tos menkai gelbėjo – chirurginiai instrumentai taip iššaldavo, kad prilipdavo prie delnų ir tekdavo juos plėšte atplėšti. Gydytojai paskubomis operavo sužeistuosius kiek įmanydami ir siuntė į kitas ligonines suvokdami, kad diduma jų mirs kelyje. Kiti, kuriems jau niekuo negalėjo padėti, laukė mirties, gavę dozę morfijaus, kai jo būdavo, bet visada mažesnę, eterio taip pat trūko. Kai sužeistieji klykdavo iš skausmo, nežinodamas ko griebtis, Viktoras duodavo jiems aspirino sakydamas, kad tai labai veiksmingi amerikietiški vaistai. Teko naudoti tuos pačius tvarščius, išskalbtus ir išvirintus, o pritrūkus vandens – tirpinti ledą ir sniegą. Atgrasiausia buvo deginti rietuves amputuotų rankų ir kojų: Viktoras niekaip negalėjo priprasti prie svilėsių tvaiko.

Ten, Teruelyje, jis vėl susitiko su Elizabeta Eidenbenc, su kuria susipažino Madrido fronte, kai ji, nuo karo nukentėjusių vaikų gelbėjimo asociacijos savanorė, atvyko į Ispaniją. Tada Madride jis beveik įsimylėjo tą dvidešimt ketverių metų šveicare medikinos seserį Renesanso Mergelės Marijos veidu ir užsigrūdinusio kario širdimi ir būtų beprotiškai pamilęs, jeigu ji būtų suteikusi bent menkiausią dingstį, bet jai rūpėjo tik jos pareiga: palengvinti vaikų kančias tais rūsčiais laikais. Per tuos kelis mėnesius, kol jiedu nesimate, ji atsiveikino su savo jaunatvišku naivumu, kurio vedama atvažiavo į Ispaniją. Sustiprėjo charakteris bekovojant su karine biurokratija ir žmonių kvailumu, bet ji išsaugojo užuojautą ir švelnumą globojamiems vaikams ir moterims. Kartą, atvangos valandėlę, laikinai nutrūkus mūšiams, Viktoras susitiko ją prie maisto tiekimo sunkvežimių. „Ei, vaikine, ar prisimeni mane?“ – pasiveikino Elizabeta savotiška ispanų kalba, pasodrinta vokiškų gomurinių garsų. Iš karto neprisiminė, bet, ją išvydęs, neteko žado. Ji atrodė kur kas vyresnė ir gražesnė nei anksčiau. Jiedu atsisėdo ant griuvėsių krūvos, jis užsirūkė, o ji ėmė gurkšnoti arbatą iš gertuvės.

– Kaip laikosi tavo draugelis Aitoras? – paklausė ji.

– Važinėja kaip paprastai nepaisydamas sprogstančių bombų, gyvas ir sveikas.

– Jis nieko nebijo. Perduok nuo manęs linkėjimų.

– Ką ketini daryti po karo? – paklausė Viktoras.

– Trauksiu į kitą. Ko jau ko, o karų niekada netrūksta. Na, o tu?

– Jei nori, galėtume susituokti, – vargais negalais įveikęs drovumą, pasiūlė jis.

Ji nusijuokė ir akimirksniu tapo tokia pat Renesanso Mergele, kokia atrodė anksčiau.

– Dar neišprotėjau, vaikeli, nė neketinu tekėti nei už tavęs, nei už ko kito. Neturiu laiko meilei.

– Gal dar apsigalvosi. Kaip manai, dar susitiksime?

– Žinoma, jei gyvi būsim. Pasikliauk manimi, Viktorai. Jei tik galėčiau kuo nors padėti...

– Tą patį galiu pasakyti ir aš... Galiu tave pabučiuoti?

– Ne.

Tuose Teruelio urvuose Viktoras galutinai užsigrūdino nervus ir išigijo tokių medicinos žinių, kokių nė viename universitete nebūtų gavęs. Suvokė, kad žmogus pripranta beveik prie visko, prie kraujo, – tiek kraujo! – prie operacijų be anestezijos, prie gangrenos smarvės, prie purvo, prie begalinės sužeistų kareivių, kartais moterų ir vaikų eilės, prie neįveikiamo nuovargio, palaužiančio dvasią, ir baisiausia – prie klastingos minties, kad visos tos aukos, ko gero, bergždžios. Betraukiant iš po subombarduotų griuvėsių žuvusiuosius ir sužeistuosius, nugriuvo išlikusi siena sutraiškudama jam kairę koją. Jį gydė Internacionalinių brigadų anglas gydytojas. Kitas medikas tikriausiai būtų bregint amputavęs, ir tiek, bet anglas, keletą valandų pailsėjęs, buvo ką tik pradėjęs pamainą. Įsakęs medicinos seseriai jam padėti, pabandė sutaisyti lūžusius kaulus. „Tau pasisekė, vaikine, vakar Rau-

donasis Kryžius atsiuntė vaistų, ir galėsime tave apmarinti“, – pasakė medicinos sesuo dėdama jam ant veido eteriu suvilgytą kaukę.

Viktoro nuomone, nelaimė atsitiko tik todėl, kad tada jo nesaugojo laiminga Aitoro Ibaros žvaigždė. Dabar ne kas kitas, o Aitoras palydėjo jį į traukinį, kuriuo drauge su būriu kitų sužeistųjų jis keliavo į Valensiją. Gydytojas nesugipsavo kojos – iš pradžių turėjo sugyti žaizdos, – tik įdėjo į luobus ir stipriai aptvėrė, ir dabar jis gulėjo suvyniotas į antklodę, krečiamas tai šurpo, tai karščio, skausmingai jausdamas kiekvieną vagono krestelėjimą, bet vis dėlto laimingas: buvo kur kas lengviau sužeistas nei diduma vyrų, tįsančių šalia ant grindų. Aitoras atidavė jam savo cigaretes ir paskutinę morfijaus dozę, pataręs panaudoti ją tik kraštutiniu atveju.

Valensijos ligoninėje visi gyrė anglą gydytoją, puikiai išmanantį savo darbą: pasak medikų, Viktorui labai pasisekė, jei nekilsią komplikacijų, koja būsianti kaip nauja, tik truputį trumpesnė. Kai tik žaizdos užsitraukė ir jis galėjo atsistoti remdamasis ramentu, gydytojai sugipsavo koją ir išsiuntė jį į Barseloną. Kurį laiką Viktoras ilsėjosi namie, su tėvu be paliovos žaisdamas šachmatais, kol pagaliau galėjo vaikščioti pats vienas ir ėmė dirbti miesto ligoninėje, aptarnaujančioje civilius gyventojus. Ten pasijuto lyg atostogose: palyginti su tuo, ką patyrė fronte, ligoninėje viešpatavo švara ir tvarka. Ten jis dirbo iki pavasario, o paskui turėjo grįžti į Manresos Šv. Andriejaus ligoninę. Atsisveikino su tėvais ir su Rosera Brugera, tėvų priglausta muzikos akademijos studente, kurią, po sužeidimo sveikdamas namie, labai pamėgo. Vai-

kams išsibarsčius, Marseliui Liujisui ir Karmei ji buvo vienintelė paguoda. Kukli ir mandagi mergina išsisas valandas fortepijonu skambindavo pratimus.

Viktoras Dalmau išskleidė pašauktinės įduotą popieriaus lapą ir perskaitė motinos laišką. Nebuvo jos matęs pastarąsias septynias savaites, nors ligoninė buvo vos už šešiasdešimt penkių kilometrų nuo Barselonos, – neturėjo nė vienos laisvos dienos, kad galėtų sėsti į autobusą ir aplankyti tėvus. Ji skambindavo jam kartą per savaitę, paprastai sekmadienį tuo pačiu laiku, ir tą dieną jis siųsdavo jai kokią dovanėlę, šokolado, gauto iš internacionalinių brigadų karių, dešros arba kumpio iš juodosios rinkos, kartais cigarečių, kurios jai buvo neįkainojamas turtas, nes ji negalėjo gyventi be nikotino. Sūnus stebėjosi, iš kur jį jų gauna. Rūkalai buvo ypač vertinami, todėl priešo lėktuvai dažnai paberdavo jų iš dangaus drauge su duonos kepaliukais, tyčiodamiesi iš badaujančių respublikonų ir puikuodamiesi nacionalistų turima gausa. Motinos laiškas neįprastu laiku, ketvirtadienį, galėjo reikšti tik kokią ypatingą dalyką. „Lauksiu telefonų stotyje. Paskambink.“ Viktoro apskaičiavimu, ji laukė jau kone dvi valandas, kol jis buvo operacinėje. Jis nusileido į rūsį, kur dirbo administracija, ir paprašė vieną telefonistę sujungti jį su Barselonos telefonų stotimi.

Karmė Dalmau atsiliepusi be perstojo kosėdama liepė savo vyriausiajam sūnui bergint grįžti namo – tėvas esąs prie mirties.